

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Παρουσίαση της διδακτορικής έρευνας "Ερωτικό συναίσθημα, έμφυλες ταυτότητες και σχέσεις εξουσίας στα πλαίσια της διεθνικής κινητικότητας των μεταναστών» στο Πρόγραμμα Διαλέξεων του Τμήματος Ιστορίας – Αρχαιολογίας- Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 14/12/2011.

Σιώτου Αλεξάνδρα

Η διδακτορική μου διατριβή έχει τίτλο «Ερωτικό συναίσθημα, Έμφυλες ταυτότητες, Σχέσεις εξουσίας στα πλαίσια της διεθνικής κινητικότητας των μεταναστών»¹. Φαντάζομαι πολλοί μέσα σε αυτήν την αίθουσα θα αναρωτιούνται για ποιο λόγο να εκπονήσει κανείς μια διδακτορική διατριβή για τον έρωτα και για ποιο λόγο να επιλέξει να συνδυάσει την μετανάστευση με τον έρωτα. Θα επιχειρήσω στην συνέχεια να απαντήσω αυτά τα ερωτήματα και να καταδείξω για ποιο λόγο είναι σημαντικό να μελετηθούν από κοινού η μετανάστευση και ο έρωτας.

Ένας πληροφορητής μου μου είπε την προηγούμενη φορά πως ο έρωτας μιλάει μια γλώσσα, είναι πανανθρώπινος. Μέσα από τα λεγόμενα του Αντώνη αποτυπώνεται μια συγκεκριμένη θεώρηση του έρωτα, που διαμορφώθηκε από το ιστορικό και πολιτισμικό πλαίσιο στο οποίο ζει. Προσπαθώντας να αποκωδικοποιήσω την συγκεκριμένη φράση, συνειδητοποίησα πως ο Αντώνης αναπαράγει τον λόγο που έχουν αρθρώσει επιστήμες όπως η ψυχολογία, η ψυχιατρική και η ψυχολογία για τον έρωτα, στην δικαιοδοσία των οποίων άλλωστε άνηκε έως πρόσφατα. Τέτοιου είδους επιστημονικές προσεγγίσεις τοποθετούσαν τα συναισθήματα και ειδικότερα το ερωτικό συναίσθημα στην ψυχική φύση του ατόμου. Την ίδια στιγμή η βιολογία εξετάζοντας τα συναισθήματα ως χημικές αντιδράσεις, ως βιολογικές διαδικασίες τους απέδιδε ένα παγιωμένο και οικουμενικό χαρακτήρα απομακρύνοντας το υποκείμενο από τα συναισθήματα του, καθώς η λειτουργία τους ήταν αυτοματοποιημένη και μηχανική, εδραιώνοντας απόψεις όπως του Αντώνη περί ενός

¹ Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου Αναφοράς (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: Ηράκλειτος ΙΙ, Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

πανανθρώπινου φαινομένου, ενός κοινού βιωμένου συναισθηματικού κώδικα. Μόλις στις αρχές της δεκαετίας του 1980 έστρεψαν οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες το ενδιαφέρον τους στα συναισθήματα και επιχείρησαν μια διαφορετική θεώρηση των συναισθημάτων. Οι ανθρωπολογικές μελέτες που πραγματοποιήθηκαν ανέσυραν το συναίσθημα από την φυσικοποιημένη προφάνεια της βιολογικά προσδιορισμένης και οικουμενικής ανθρώπινης φύσης αποδεικνύοντας πως το ιστορικό, κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο παράγει και νοηματοδοτεί τα συναισθήματα (ενδεικτική βιβλιογραφία: Abu-Lughod, Lila, and Catherine A. Lutz, eds. *Language and the Politics of Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press., 1990). Στη συνέχεια η Κοινωνική ανθρωπολογία συνέδεσε την ιστορική, πολιτισμική και κοινωνική μελέτη των συναισθημάτων με ευρύτερες ερμηνευτικές επεξεργασίες της ταυτότητας, της ετερότητας, της υποκειμενικότητας, των σχέσεων εξουσίας. Στα πλαίσια αυτά ερευνητές που προέρχονται από τον χώρο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών εξέτασαν πως νοηματοδοτείται ο έρωτας και συγκεκριμένα πως επανανοηματοδοτείται η έννοια της «ρομαντικής αγάπης» στα πλαίσια της δυτικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Συγκεκριμένα η Hooy υποστηρίζει πως η επανεμφάνιση της ρομαντικής αγάπης αποτυπώνει μια συνεχόμενη αναζήτηση της εμπειρίας της ουτοπίας, μια αναζήτηση που επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από την καπιταλιστική εργασιακή ηθική και από τον καταναλωτισμό. Άλλοι ερευνητές διαπίστωσαν πως η έννοια της ρομαντικής αγάπης συνδέεται με τις δυναμικές της εξατομίκευσης, της ενδυνάμωσης του ατόμου στην νεωτερικότητα σε μια νεοφιλελεύθερη κοινωνία και πως διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο με τον οποίο τα κοινωνικά υποκείμενα κατανοούν τον εαυτό τους και την θέση τους στον κόσμο. Ακόμα, επεσήμαναν πως η ιδεολογία περί ρομαντικής αγάπης συνδιαλέγεται με συγκεκριμένες στάσεις ζωής και πρακτικές και πως αυτό παράγει ταξικές διαφοροποιήσεις. Ενώ η Λουίζα Πασσερίνι κατέδειξε πως οι ορισμοί και οι νοηματοδοτήσεις της «ρομαντικής αγάπης» έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην κατασκευή της Ευρώπη με όρους συναισθηματικής και πολιτειακής ανωτερότητας. Λαμβάνοντας υπόψη κανείς όλα αυτά αντιλαμβάνεται ότι η ιστορική, κοινωνική και πολιτισμική μελέτη των συναισθημάτων γενικά και ειδικότερα του ερωτικού συναισθήματος προσφέρει ένα αποτελεσματικό εργαλείο ανάλυσης της ιστορικής, κοινωνικής και πολιτισμικής πραγματικότητας και της διαμόρφωσης ατομικών και συλλογικών ταυτοτήτων. Γι' αυτούς τους λόγους θεωρώ χρήσιμο να συμπεριλάβουμε την οπτική των συναισθημάτων στην έρευνα των μεταναστευτικών κινήσεων. Για να

γίνει σαφές το παραπάνω, θα ανατρέξω στο πεδίο και συγκεκριμένα στην επιτόπια έρευνα που έλαβε χώρα στα πλαίσια του προγράμματος Πυθαγόρα «Έμφυλες Διαστάσεις της μετανάστευσης στην Νοτιοανατολική Ευρώπη».

Πολλές φορές αναρωτήθηκα στα πλαίσια της συμμετοχής μου στο συγκεκριμένο ερευνητικό πρόγραμμα αν οι πληροφορητές μου έβλεπαν στο πρόσωπό μου την Δρ Ρούθ, η Δρ Λόβ, εφόσον επέλεγαν συνήθως εμένα για να εκμυστηρευτούν τις πιο «προσωπικές» τους ιστορίες με λεπτομερείς περιγραφές. Δεν ήταν λίγες οι φορές που ερχόντουσαν αυτοί σε μένα, προκειμένου να με ενημερώσουν για την εξέλιξη μιας ερωτικής ιστορίας. Καθώς πλήθαιναν οι κουβέντας μας γύρω από τις ερωτικές σχέσεις τους πέρα από το ότι διαπίστωνα πως πρόκειται για ένα μείζον ζήτημα για τους ίδιους, ανακάλυπτα μέρα με την μέρα πώς υπό το πρίσμα του ερωτικού συναισθήματος θα μπορούσε κανείς να μελετήσει με ένα διαφορετικό τρόπο την μεταναστευτική εμπειρία, την έννοια της κινητικότητας και την κατασκευή των ταυτοτήτων.

Η συζήτηση για τον έρωτα, για την επιθυμία να συνάψει κανείς σχέση ή γάμο, για τα κριτήρια επιλογής ερωτικού συντρόφου και τις πολιτικές διαχείρισης του ερωτικού συναισθήματος αλλά και μιας σειράς συναισθημάτων γύρω από τον έρωτα (απόρριψη, ζήλια, ανασφάλεια) που οδηγούσαν σε συγκεκριμένες πρακτικές φώτιζαν μια σειρά από άλλα ζητήματα και συνδέονταν άμεσα με την εργασιακή απασχόληση, με την μεταναστευτική οικογένεια, με τις έμφυλες σχέσεις, το καθεστώς νομιμοποίησης, την θρησκεία, την πολιτισμική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής και της χώρας καταγωγής, αλλά και με τις ιδεολογίες του φύλου και της σεξουαλικότητας που επικρατούσαν και στις δυο χώρες. Όλα αυτά διαπλέκονταν φανερόντως πως μέσα από την διαχείριση του ερωτικού συναισθήματος τα υποκείμενα καλούνται να επαναδιαμορφώσουν την έμφυλη, σεξουαλική, εθνική τους ταυτότητα επαναδιαπραγματεύοντας συνεχώς την έννοια της ταυτότητας του μετανάστη. Συνειδητοποίησα λοιπόν πως μελετώντας κανείς το ερωτικό συναίσθημα των μεταναστών οδηγείται σε μια διεισδυτική και πολυπρισματική ανάλυση του μεταναστευτικού φαινομένου.

Παράλληλα, μια τέτοιου είδους προσέγγιση προσφέρει την δυνατότητα να μελετήσει κανείς πτυχές της μεταναστευτικής εμπειρίας που δεν είχαν αναδειχθεί ως τώρα. Όπως αναφέρουν και οι οι Nicola Mai και Russel King στην εισαγωγή τους με τίτλο “Love, Sexuality and Migration: Mapping the Issue(s)” στο περιοδικό *Mobilities* (online publication November 2009) οι αφηγήσεις, οι πρακτικές και οι

σημασιοδοτήσεις του έρωτα αποτελούν όψεις στις οποίες δεν δόθηκε σημασία στις σπουδές της μετανάστευσης και οι οποίες μπορούν να μας δώσουν πληροφορίες για την κινητικότητα, την αίσθηση του ανήκειν και τις συλλογικές και ατομικές ταυτότητες.

Επιπλέον, η μελέτη της μετανάστευσης μέσω του ερωτικού συναισθήματος προσφέρει την δυνατότητα να υιοθετήσει κανείς μια προσέγγιση που αντιμετωπίζει τους μετανάστες πια όχι μόνο ως πρωταγωνιστές ή θύματα οικονομικών και πολιτικών συστημάτων αλλά ως έμφυλα, ενσώματα κοινωνικά υποκείμενα με επιθυμίες, συναισθήματα, κοινωνικές σχέσεις δίνοντας τους την δυνατότητα να εκφράσουν την υποκειμενικότητα τους με ένα διαφορετικό τρόπο. Αυτή η προσέγγιση οδηγεί σε μια διαφορετική θεώρηση του μεταναστευτικού φαινομένου, εφόσον χωρίς να παραβλέπουμε τις οικονομικές και πολιτικές συνιστώσες της μετανάστευσης, δεν εστιάζουμε σε αυτές, δεν συνιστούν το μοναδικό χαρακτηριστικό ή πρίσμα ανάλυσης της μετανάστευσης.

Επιχειρώντας να επεξηγήσω τον λόγο που θεωρείται σημαντική η από κοινού μελέτη της μετανάστευσης και του ερωτικού συναισθήματος, η οποία θα συμβάλει στην διερεύνηση της κινητικότητας και των συναισθημάτων, έχω ήδη αναφερθεί σε αρκετά από τα ερευνητικά ερωτήματα που απασχολούν αυτήν την διατριβή. Στην συνέχεια θα προσπαθήσω να τα παρουσιάσω με ένα πιο σαφή τρόπο.

A) ο ρόλος που διαδραματίζει το ερωτικό συναίσθημα στην μεταναστευτική τους ιστορία. Κατά πόσο ο έρωτας – η απουσία ή η παρουσία του- αποτελεί κίνητρο κι ως εκ τούτου αποκτά κεντρική σημασία στην μεταναστευτική διαδικασία. Για παράδειγμα η Στογιάνκα, Βουλγάρα μετανάστρια, μου εκμυστηρεύτηκε πως ο βασικός λόγος που αποφάσισε να μεταναστεύσει από την Βουλγαρία ήταν το γεγονός ότι είχε πάψει να είναι ερωτευμένη με τον άνδρα της, με αποτέλεσμα να δημιουργούνται συνεχώς συγκρούσεις. Θέλοντας να ξεφύγει από αυτήν την συναισθηματική κατάσταση, μην μπορώντας και μην θέλοντας να πάρει διαζύγιο, επέλεξε να μεταναστεύσει στην Ελλάδα. Η χώρα υποδοχής της προσφέρει τόσο την διαφυγή από ένα έρωτα που τέλειωσε όσο και τη δυνατότητα να αναζητήσει έναν νέο έρωτα και να εκφράσει την επιθυμία της για συντροφικότητα, γεγονός το οποίο δεν θα μπορούσε να κάνει στη χώρα υποδοχής.

B) πώς τα κοινωνικά υποκείμενα νοηματοδοτούν την έννοια του έρωτα στα πλαίσια της μεταναστευτικής τους εμπειρίας επαναδιαπραγματεύοντας τις αξίες και τις

εμπειρίες που τους έχει κληροδοτήσει το σοσιαλιστικό παρελθόν της χώρας προέλευσης σε σχέση με αυτό υπό το πρίσμα της νέας ερωτικής πραγματικότητας με την οποία έρχονται αντιμέτωποι στην χώρα υποδοχής.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω α) με ενδιαφέρει να εξετάσω πως βίωναν το ερωτικό συναίσθημα, πως το νοηματοδοτούσαν οι ίδιοι και ποιος ήταν ο λόγος που άρθρωνε το σοσιαλιστικό καθεστώς για το ερωτικό συναίσθημα στις χώρες προέλευσης χωρίς όμως να υιοθετήσω μια τέτοια οπτική που θέτει διαχωριστικές γραμμές μεταξύ του σοσιαλιστικού παρελθόντος και του μετασοσιαλιστικού, της δύσης και της ανατολής αποδίδοντας στο μεν σοσιαλιστικό παρελθόν χαρακτηριστικά συντηρητισμού και παραδοσιακότητας και στο δε μετασοσιαλιστικό παρόν χαρακτηριστικά προοδευτικότητας και μοντερνικότητας. Αντίθετα, θα ήθελα να εξετάσω την μετάβαση των ανθρώπων όχι απλώς ως ένα άλμα μαγικό που μεταμορφώνει τα κοινωνικά υποκείμενα ως δια μαγείας σε μετανάστες που βιώνουν μόνο το εδώ και το τώρα της χώρας υποδοχής αλλά ως μια διαδικασία που λάμβανε χώρα τόσο πριν την απόφαση της μετανάστευσης, όσο κατά την διάρκεια της και μετέπειτα, κατά την διάρκεια της οποίας η μνήμη του παρελθόντος επαναδιαμορφώνει το παρόν και το μέλλον. Γι' αυτόν τον λόγο θέτω το ζήτημα της επαναδιαπραγμάτευσης των εμπειριών του παρελθόντος, της επανανοηματοδότησης τους όχι μόνο στα πλαίσια της νέας πραγματικότητας με την οποία έρχονται αντιμέτωποι στην χώρα υποδοχής, αλλά στα πλαίσια της μεταναστευτικής κοινότητας και της διεθνικής κινητικότητας τους, καθώς βρίσκονται σε επαφή με την κοινωνική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής αλλά και καθώς το τοπικό συνδέεται με το παγκόσμιο.

Γ) οι πολιτικές διαχείρισης του ερωτικού συναισθήματος που υιοθετούν οι μετανάστες και οι μετανάστριες στην χώρα υποδοχής και το πώς αυτές επηρεάζονται από τις ιδεολογίες του φύλου και τις σεξουαλικότητες που αναπτύσσονται τόσο στην χώρα υποδοχής όσο και στην χώρα προέλευσης, αλλά και από τους δημόσιους λόγους που αρθρώνονται αφενός για τα επικίνδυνα εθνικά ενσώματα υποκείμενα και την εξωτική ετερότητα κι αφετέρου από αυτούς τους λόγους που διαμορφώνουν μια κουλτούρα ερωτικής εμπειρίας κι απόλαυσης.

Κι αυτό το ερευνητικό ερώτημα μας επαναφέρει στην συζήτηση με τον Αντώνη, ο οποίος είχε εκφράσει την άποψη ότι ο έρωτας είναι πανανθρώπινος. Στην συνέχεια της κουβέντας μας για τον έρωτα ο Αντώνης μου επεσήμανε πως το

περιβάλλον παίζει καθοριστικό ρόλο στον τρόπο που ερωτεύεται κανείς, εκδηλώνει το συναίσθημά του αλλά και στην επιλογή πολιτικής διαχείρισης αυτού. Προκειμένου να επεξηγήσει τι εννοεί, μου αφηγείται μια ιστορία που τοποθετείται στις αρχές της παραμονής του στην Ελλάδα. Μου διηγείται πως γνώρισε μια Ελληνίδα, την οποία στην συνέχεια την ερωτεύτηκε, αλλά δίστασε να της εξομολογηθεί τον έρωτα του προς αυτήν, γιατί φοβήθηκε την αντίδραση της εξαιτίας του φόβου που επικρατούσε εκείνη την περίοδο σε σχέση με τους νεοφερμένους επικίνδυνους Αλβανούς μετανάστες. Ο φόβος, μου επισημαίνει, ήταν το περιβάλλον που καθόρισε την διαχείριση από την πλευρά του του ερωτικού συναισθήματος. Πέρα από το γεγονός πως μέσα από την συγκεκριμένη ιστορία παρατηρούμε πως η κοινωνική, οικονομική και πολιτισμική πραγματικότητα έτσι όπως αυτή διαμορφώθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1990, όταν εισήλθε ένας μεγάλος αριθμός μεταναστών στην Ελλάδα, αποτυπώνεται (και βιώνεται) με συναισθηματικούς όρους, τόσο μέσω του φόβου που βιώνεται και από τους Έλληνες και από τους Αλβανούς, όσο και μέσω του έρωτα που δεν εκπληρώνεται, διαπιστώνουμε πως ο δημόσιος λόγος των επικίνδυνων ξένων σωμάτων οδηγεί σε συγκεκριμένες πολιτικές διαχείρισης του ερωτικού συναισθήματος, γεγονός το οποίο μας οδηγεί στο επόμενο ερευνητικό ερώτημα.

Δ) το δικαίωμα στον έρωτα. Πως αυτό νομιμοποιείται, σε ποιους κατοχυρώνεται και πως τοποθετείται στην κανονιστική ιεραρχία των δικαιωμάτων; Πως μέσα από τους λόγους που αρθρώνονται γύρω από το δικαίωμα στον έρωτα αναδύονται σχέσεις εξουσίας ανάμεσα σε γηγενείς και μετανάστες, διαμορφώνονται κοινωνικές συμπεριφορές, βιώνονται ενσώματες πραγματικότητες, επιστρατεύονται μέσα και συγκεκριμένες στρατηγικές, επανασυγκροτούνται ταυτότητες μεταναστευτικές, έμφυλες, σεξουαλικές, εθνοτικές, εθνικές.

Για να μπορέσω να εξηγήσω καλύτερα το δικαίωμα στον έρωτα θα ανατρέξω στο άρθρο της NAYLA MOUKARBEL «Not Allowed to Love? Sri Lankan Maids in Lebanon». Στο συγκεκριμένο άρθρο η συγγραφέας καταδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους οι εργοδότες ελέγχουν τις ζωές των υπηρετιών συμπεριλαμβανομένων των συναισθημάτων και της σεξουαλικότητας. Η άσκηση ελέγχου μαρτυρά την αντίληψη των εργοδοτριών πως οι υπηρέτριες δεν δικαιούνται να εκφράζουν την έμφυλη και σεξουαλική τους ταυτότητα ή να έχουν προσωπική ζωή.

Ε) πως μέσω των πολιτικών διαχείρισης του ερωτικού συναισθήματος οι μετανάστες επαναδιαπραγματεύονται και επανασυγκροτούν την έμφυλη και σεξουαλική τους ταυτότητα και επανακαθορίζουν τις κοινωνικές, συγγενικές και έμφυλες σχέσεις.

ΣΤ) πως διάφορες διαστάσεις της μετανάστευσης όπως τα κοινωνικά δίκτυα, οι εργασιακές εμπειρίες, το νομικό πλαίσιο και η θρησκεία επαναδιαμορφώνουν την αντίληψη περί ερωτικού συναισθήματος και τις πρακτικές.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που σας παρουσίασα αποτυπώνουν με μεγαλύτερη σαφήνεια το εγχείρημα αυτής της διατριβής, πως μελετώντας κανείς το ερωτικό συναίσθημα, μελετά την κινητικότητα και την έμφυλη διάσταση αυτής, καταγράφει τις πολιτικές, οικονομικές κοινωνικές και πολιτιστικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο, τις σχέσεις εξουσίας που αναπτύσσονται και ασκούνται εντός και εκτός των ορίων της μεταναστευτικής κοινότητας και τις ιεραρχίες που διαμορφώνονται υπό την παρουσία των μεταναστών στην κοινωνία της χώρας υποδοχής.

Επιτόπια έρευνα – επιλογή ομάδων

Ο λόγος που επέλεξα τις συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες είναι- εκτός από το γεγονός ότι αποτελούν τις αριθμητικά μεγαλύτερες ομάδες μεταναστών τόσο σε πανελλαδική κλίμακα, όσο και στο Νομό Μαγνησίας- ότι παρουσιάζουν ένα πολύ διαφορετικό προφίλ ως προς τη σύνθεση του φύλου, της οικογένειας και την απασχόληση. Η πρώτη ομάδα αποτελείται από μετανάστες/ μετανάστριες από την Αλβανία, όπου κυριαρχούσαν οι άντρες έως το 1997, οπότε παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση της επανένωσης οικογενειών. Ενώ η δεύτερη ομάδα αποτελείται από

μετανάστες μετανάστριες από τη Βουλγαρία, όπου κυριαρχούν οι γυναίκες- που επί το πλείστον ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία 40-60 και είναι διαζευγμένες-, οι οποίες συνήθως αφήνουν την οικογένειά τους πίσω στη χώρα καταγωγής. Ως εκ τούτου θα με ενδιέφερε να εξετάσω πως ο διαφορετικός τρόπος με τον οποίο βιώνουν την μετανάστευση τους αυτές οι δυο μεταναστευτικές κοινότητες επηρεάζει την οπτική αλλά και τις στρατηγικές που υιοθετούν σε σχέση με το ερωτικό συναίσθημα. Ο λόγος που επέλεξα να πραγματοποιήσω την επιτόπια έρευνα στην πόλη του Βόλου, είναι γιατί α) ήθελα να αξιοποιήσω τις επαφές του Πυθαγόρα και β) θεωρώ πως έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς το συγκεκριμένο αντικείμενο σε μια μικρή, επαρχιακή πόλη, όπου θα μπορούσε κανείς να υποστηρίξει πως ισχύουν ειδικές κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες και να διερευνήσει εάν και πως αυτές με τη σειρά τους επηρεάζουν κι επανακαθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο οι μετανάστες προσλαμβάνουν τον έρωτα.

Μεθοδολογικά εργαλεία και προβλήματα

Πιστεύω πως είναι παρακινδυνευμένο να προχωρήσω σε μια πρώτη ανάγνωση των δεδομένων που προκύπτουν από το εθνογραφικό πεδίο την δεδομένη χρονική στιγμή. Να σας υπενθυμίσω πως η έρευνα βρίσκεται σε πρώιμο στάδιο και εν εξελίξει. Θα ήθελα να σας παρουσιάσω μια εικόνα από το πεδίο χαρτογραφώντας τις δυσκολίες που συνάντησα.

Από την στιγμή που βρέθηκα στο πεδίο, ένα ζήτημα, ένα μεθοδολογικό ζήτημα, με απασχολεί ιδιαίτερα κι αυτό είναι το πως μπορεί κανείς να μελετήσει, να καταγράψει, σημειώσει, εντυπώσει, περιγράψει ένα συναίσθημα; Κι ένα συναίσθημα σαν τον έρωτα; Στις λιγιστές ανθρωπολογικές έρευνες με αντικείμενο το ερωτικό συναίσθημα που έχουν πραγματοποιηθεί, (ενδεικτικά αναφέρω το βιβλίο της Gloria Gonsalez- Lopez *Erotic Journeys. Mexican immigrants and their sex lives*), δεν προκύπτουν τέτοιους είδους συζητήσεις σε σχέση με τη μεθοδολογία. Συνήθως καταφεύγουν στις συνεντεύξεις και στην παράθεση αποσπασμάτων από αυτές. Αν και οι πληροφορητές μου συνηθίζουν να μιλάνε σε μένα για τον έρωτα, εγώ νιώθω πως δεν θα ήθελα να εστιάσω μόνο στην λεκτική μεταφορά αυτού του συναισθήματος μέσω της πρακτικής των συνεντεύξεων. Νιώθω πως αυτό το σχήμα είναι κάπως οξύμωρο (λόγος/ συναίσθημα). Η συμμετοχική παρατήρηση θα μπορούσε να αποτελεί μια λύση, αλλά ενέχει κι αυτή κινδύνους – την ματιά του ανθρωπολόγου υποκειμενική σε σχέση με τι ο ίδιος νοηματοδοτεί και προσλαμβάνει ως ερωτική

έκφραση, ως ερωτική επιθυμία αλλά και η παρουσία του ερευνητή πως θα μπορούσε να επηρεάσει τις συμπεριφορές και τις στάσεις των πληροφορητών. Τουλάχιστον όμως θεωρούσα πως η μακρόχρονη παρουσία μου στους κοινωνικούς χώρους που δραστηριοποιούνται και κινούνται οι πληροφορητές (στον οικιακό χώρο, σε χώρους διασκέδασης και συνάντησης με φίλους και συγγενείς), η συμμετοχή μου σε καθημερινές δραστηριότητες (παρακολούθηση τηλεοπτικών προγραμμάτων, χόμπι) σε κοινωνικές εκδηλώσεις (γιορτές, εκδηλώσεις μεταναστευτικών συλλόγων) θα μου έδινε την δυνατότητα να καταγράψω πέρα από τους λόγους, κινήσεις, βλέμματα, σιωπές που αρθρώνονται γύρω από το ερωτικό συναίσθημα τις κοινωνικές συμπεριφορές και πρακτικές, έτσι όπως αυτές εγγράφονται in situ.

Η οικονομική κρίση όμως ανέτρεψε τους αρχικούς σχεδιασμούς. Λόγω της οικονομικής αβεβαιότητας που επικρατεί, οι πληροφορητές έχουν περιορίσει τις εξόδους και την συμμετοχή τους σε μια σειρά από δραστηριότητες. Όλο αυτό το διάστημα σπάνια έχω βγει με κάποιον πληροφορητή μου έξω για καφέ, πράγμα το οποίο δεν συνέβαινε την περίοδο που πραγματοποιήθηκε η έρευνα του *Πυθαγόρα*, στην οποία αναφέρθηκανωρίτερα. Ειδικά για την ηλικιακή κατηγορία των 17-25 η διασκέδαση αποτελούσε μέσο άντλησης κύρους και κοινωνικής καταξίωσης. Μέσω της διασκέδασης και της σπατάλης χρημάτων στην ουσία επιχειρούσαν να αποβάλλουν την στερεοτυπική αναπαράσταση του μετανάστη ως κατεξοχόν εργατικού δυναμικού. Τα ίδια κοινωνικά υποκείμενα μετανιώνουν για αυτήν την αλόγιστη σπατάλη που σήμερα τους στοιχίζει περισσότερο από τότε, αφού λόγω της οικονομικής κρίσης υπάρχει η απειλή να επιστρέψουν στην Αλβανία, το οποίο θα αποτρεπόταν αν είχαν κάνει οικονομία, αντί να διασκεδάζουν.

Επιπλέον, την εξέλιξη της έρευνας την επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό η συναισθηματική κατάσταση των ίδιων των πληροφορητών, αλλά και το γενικότερο κλίμα που επικρατεί στην ζωή της. Πληροφορητές που σήμερα έχουν παντρευτεί ή έχουν δημιουργήσει οικογένεια συχνά δεν έχουν χρόνο αν βρεθούν μαζί μου όπως στο παρελθόν κι έχουν αλλάξει εντελώς συνήθειες. Από την άλλη, αξίζει κανείς να χαρτογραφήσει τις πορείες των συγκεκριμένων πληροφορητών, κι αν συγκαταλέγονται στις δύσκολες περιπτώσεις, καθώς η απουσία ή παρουσία του έρωτα αποτελεί δομικό στοιχείο σε αυτές τις αλλαγές που σημειώθηκαν στην ζωή τους.

Εξίσου αξίζει να μελετηθεί πως συνδιαλέγεται το ερωτικό συναίσθημα με συναισθήματα, όπως ο φόβος, η ανασφάλεια, η απογοήτευση, που αποτελούν τους

συναισθηματικούς όρους με τους οποίους βιώνουν την κοινωνική και οικονομική πραγματικότητα της χώρας υποδοχής την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Πέρα από το αντίκτυπο που είχε σε διάφορους τομείς δραστηριοποίησης των μεταναστών, η οικονομική κρίση προκαλεί πολιτική μελαγχολία, εντείνει το καθεστώς ανασφάλειας το οποίο βιώνουν, ανατρέπει τα σχέδια τους σε σχέση με την παραμονή τους στην Ελλάδα, και κυρίως μεγιστοποιεί την απογοήτευση. Χρησιμοποιώ αυτό το ρήμα, γιατί η απογοήτευση προϋπήρχε και έχει προέλθει από την διάλυση των κοινωνικών σχέσεων, είτε αυτές είναι ερωτικές, φιλικές, οικογενειακές. Οι περισσότεροι έχουν βιώσει μια προδοσία, γεγονός το οποίο τους έχει σαν αποτέλεσμα να συρρικνωθούν οι κοινωνικές τους σχέσεις. Αυτό έχει αντίκτυπο στην μεθοδολογία της έρευνας. Ως εκ τούτου, ενώ παλαιότερα η μέθοδος της χιονοστιβάδας λειτουργούσε ως ένας τρόπος να διευρύνεις το δίκτυο των πληροφορητών, σήμερα δεν ισχύει ακριβώς το ίδιο ή στον ίδιο βαθμό. Λόγω της απογοήτευσης που νιώθουν, της προδοσίας που βίωσαν, γίνονται περισσότερο επιφυλακτικοί και καχύποπτοι απέναντι σε οποιοδήποτε νέο πρόσωπο εμφανίζεται στην ζωή τους, συμπεριλαμβανομένου και μένα.

Η επιφυλακτικότητα μπορεί να τις περισσότερες φορές εκφράζεται με την οριοθέτηση από πλευράς τους της σχέσης μας, του ερευνητή και του πληροφορητή. Θέτουν όρια σε σχέση με τον χρόνο που θα διαθέσουν, αποκλείοντας με από τον ιδιωτικό χώρο, αποδίδοντας μου τον ρόλο του ψυχαναλυτή, του ανθρώπου που υπάρχει για να ακούσει τις σκέψεις τους, τους προβληματισμούς τους, αλλά που θα τοποθετείται σε ένα συγκεκριμένο χώρο εκτός της καθημερινότητας την οποία βιώνουν. Συγκεκριμένα ο Γιάννης μου εξηγεί *«Σου μιλάω ανοιχτά, γιατί δεν είσαι φίλη μου»*. Την ίδια στιγμή όμως ακόμα και (σε αυτή την συνθήκη) μέσα από αυτόν τον ρόλο έρχομαι να καλύψω ένα κενό, μια απουσία, αποκαθιστώ τον «φίλο» στον οποίο θα εκμυστηρεύονταν την προσωπική τους ζωή, με τον οποίο θα γελούσαν, θα ζητούσαν συμβουλές, θα έκλαιγαν, γεγονός που νιώθω πως μεγιστοποιεί την ανάγκη και την επιθυμία τους να μιλήσουν. Πολλές φορές αυτό εκφράζεται ρητά από τους ίδιους *«θέλω να σου μιλήσω, δεν έχω φίλους εδώ»*.

Και σε αυτό το σημείο προκύπτει το ζήτημα του ρόλου του ερευνητή από την πλευρά του ερευνητή. Όπως έχω την ανάγκη να αναρωτηθώ το πώς μελετάει κανείς το ερωτικό συναίσθημα, έχω την ανάγκη να αναρωτηθώ πως ένας ερευνητής που μελετάει το συναίσθημα διαχειρίζεται αυτήν την έρευνα με συναισθηματικούς όρους. Χρησιμοποιώ τον τίτλο του βιβλίου της Susan Sontag *«παρατηρώντας τον πόνο των*

άλλων», γιατί κι εγώ είμαι θεατής του πόνου των μεταναστών, ένας πόνος υπό παρατήρηση και υπό εξέταση προς άντληση υλικού, γεγονός το οποίο δημιουργεί αμηχανία ως προς την διαχείριση αυτής της συνθήκης. Πως ανακουφίζεις αυτόν τον πόνο;

Έτσι ενώ αρχικά είχα σχεδιάσει πως θα δρομολογήσω αυτήν την έρευνα, σε ποιους χώρους θα κινηθώ, με ποια μεθοδολογικά εργαλεία θα εργαστώ, με ποιους θα μιλήσω, όλα αυτά ανατράπηκαν στην συνέχεια. Η ανατροπή τους όμως ανέδειξε νέες πτυχές του ζητήματος, διεύρυνε τους ερευνητικούς προβληματισμούς και προκάλεσε την συνεχή προβληματοποίηση και αναζήτηση μεθοδολογικών και θεωρητικών εργαλείων επιβεβαιώνοντας για μια ακόμη φορά πως η εθνογραφική έρευνα αποτελεί μια δυναμική διαδικασία κι αποδεικνύοντας πως το ίδιο το ερωτικό συναίσθημα συνιστά μια κοινωνική κατασκευή και δεν μπορεί να μελετηθεί αποσυνδεδεμένο από το ιστορικό, κοινωνικό πλαίσιο που το παράγει και το νοηματοδοτεί.

Στα πλαίσια αναζήτησης νέων μεθοδολογικών εργαλείων, έστειλα αίτημα φιλίας. Κατά την διάρκεια της έρευνας αποδείχτηκε ότι το Facebook συνιστά ένα νέο μέσο έκφρασης του ερωτικού συναισθήματος, έναν χώρο αναζήτησης συντρόφων «φίλοι» εν δυνάμει σύντροφοι» κι ένα μέσο προσέγγισης και σύναψης ερωτικών σχέσεων. Με ενδιαφέρει το πώς στα πλαίσια μιας προσωπικής σελίδας αφηγείται κανείς μια ιστορία του μαζί, τα αφηγηματικά μέσα που χρησιμοποιεί και μέσα από αυτό να εξετάσω πως αναπαρίσταται μια ερωτική σχέση σε ένα δικτυακό κόσμο.

Τέλος, τον καφέ που θα μοιραζόμασταν σε μια καφετερία τον αντικατέστησε ο ελληνικός καφές και τα σχεδιαγράμματά του. Πρόκειται για μια ευρεία πρακτική των Βουλγάρων μεταναστριών που σχετίζεται αποκλειστικά με το ερωτικό συναίσθημα. Έννοιες του χρόνου, του φύλου, της διαχείρισης των φιλικών σχέσεων, του πόνου και της θεραπείας του ανακύπτουν εκεί στον πάτο του καφέ.

